

KOLLÁROVÁ, Ivona: TAJNE. NEBEZPEČNÁ MYŠLIENKA A NETRANSARENTNOSŤ KOMUNIKAČNÝCH SIETÍ V ČASE NEPOKOJA (1789 – 1799). Bratislava: Veda, 2020. 216 s.

Lenka Rišková

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.4.10>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9465-3712>

Monografiou *Tajne. Nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)* nadväzuje Ivona Kollárová na svoju predchádzajúcu knihu z roku 2013 *Slobodný vydavateľ – mysliaci čitateľ*, v ktorej osvetlila situáciu vo vydavateľskom prostredí v takzvanom jozefínskom decéni. Cenzúra mala vtedy napomáhať prijatiu reformných zámerov cisára, čo sa odrazilo aj v súvekých diskusiách o funkcii knihy, čítania a slobody prejavu. Nasledujúce roky samotného záveru 18. storočia vykresľuje I. Kollárová už ako zlomové obdobie, ktoré prinieslo zásadnú zmenu atmosféry vo vydavateľskom prostredí. Hneď v úvode novej knihy konštatuje, že reformné úsilie Jozefa II. zostalo v mnohých ohľadoch nenaplnené. Po roku 1789 strach z revolučných myšlienok sprísnil kontrolu a zásadne ovplyvnil prácu tlačiarov, vydavateľov a kníhkupcov, pretože kniha či presnejšie typografické médium ako také začalo byť vnímané ako zdroj nákazy a rozširovania nebezpečných myšlienok a nepokoja v spoločnosti. I. Kollárová eviduje radikálny obrat v cenzúrnej praxi, v dôsledku ktorého došlo k zásadnému obmedzeniu typografickej činnosti. Prejavilo sa to predovšetkým na prísnom okliešťovaní povoleného obsahu tlačiarenskej produkcie a následnej regulácii typografických i literárnych aktivít (v tejto súvislosti píše priamo o „stratenej literárnej slobode“ na prelome 18. a 19. storočia, strana

175). Tieto zmeny a reakcie na ne sa stali jadrom jej výskumu, ktorého výsledky prezentuje v šiestich kapitolách: *Tajná tlačiareň*, *Spiritus gallicus*, *Tajný knižný obchod*, *V tieni*, *Ludia v sieťi* a *Zverejniť – utajiť*. Postupne odhaľuje spôsob obchádzania cenzúry a možnosti tajného vydávania zakázaných kníh a ich distribúcie. Vychádza pritom z jasne definovaného predpokladu, že „snaha o kontrolu a transparentnosť vyvolala kompenzáciu v podobe zdokonaľovania zatajovacích postupov a ilegálnych, netransparentných procesov“ (strana 9). Nejde jej ani tak o popísanie viac či menej (ne)fungujúceho cenzúrneho systému, ale skôr o odhalenie neviditeľného, no evidentne živo fungujúceho toku ilegálnej spoločenskej komunikácie, pričom zdôrazňuje, že „proticenzúrne diskurzy v osvietenstve sa premenili na diskurzy za slobodu slova a myslenia“ (strana 29).

Príbehy kníhtlačiarov a kníhkupcov, ale aj málo známe osudy zakázaných či problematických kníh domácej i zahraničnej proveniencie dáva I. Kollárová do vzájomných súvislostí so zmenami v politickom dianí – mnohé prípady reflektuje napríklad na pozadí diskusie o slobode tlače, ktorá prebiehala počas konania uhorského snemu v rokoch 1791 – 1792. Vďaka dôslednému preskúmaniu rôznorodého pramenného materiálu (od cenzorských posudkov cez záznamy vyšetrovaní až po súkromnú korešpondenciu a rukopisnú literárnu produk-

ciu) vytvára plastický obraz celej siete šírenia problematických či netolerovaných myšlienok. Z pohľadu literárnej histórie prináša jej výskum viaceré zaujímavé postrehy a poodhaľuje dôležité okolnosti spoločenského života na prelome 18. a 19. storočia. Odkrýva doteraz prehliadané súvislosti literárneho vývinu v slovenskom kultúrnom kontexte, čím rozširuje či prinajmenšom spresňuje obraz, čo sa dialo na prelome 18. a 19. storočia v priestore literárnej komunikácie – tieto informácie v mnohom napomáhajú nielen pri odhaľovaní osudov literárnych textov (z veľkej časti nezachovaných), ale aj pri poznávaní skutočnej autorskej intencie.

Východiskovou pramennou bázou výkladu I. Kollárovej sú informácie z vyšetrovacích spisov o porušovaní cenzúrnych zákazov. Na princípe negácie negácie (keďže obvinení odmietali akékoľvek podozrenia) a zároveň intuitívnym vzájomným prepájaním s ďalšími okruhmi prameňov skladá mozaiku „neoficiálnej“ činnosti známych tlačiarenských officín (napríklad tlačiarne Michala Landerera) i nepriviligovaných alebo tajných typografických podnikov (napríklad tlačiareň Raphaela Takátsa), sleduje cesty distribúcie problematickej tlačiarenskej produkcie a predstavuje ľudí, ktorí zabezpečovali transfer zakázaných myšlienok. Upozorňuje, že tento priestor je netransparentný, plný zvláštnych postupov, nekontrolovateľných dodávok a sprostredkovateľov (strana 97). Uvedomuje si, že odhaľuje neviditeľný svet, ktorý nie je možné poznať bežnou metodologickou výbavou, a preto neraz musí ísť až za hranice toho, čo ponúkajú pramene, a spoliehať sa na vlastnú intuíciu a nejednoznačné indície. Nič to však nemení na jej zámere predstaviť čitateľovi nielen základné princípy prísnej oficiálnej cenzúry posledného decénia 18. storočia, ale tiež oboznámiť ho so spôsobmi obchádzania cenzúrnych nariadení a zákazov. Presvedčivo vymedzuje aspoň pravdepodobný sumár udalostí, okolností a motívácií zainteresovaných aktérov nielen z typografického prostredia. Na pozadí legislatívnych rámcov rekonštruuje reálny obraz knižného obchodu a distribúcie tlačí, ktoré boli zakázané, problematické alebo inak

nevhodné pre „blaho vlasti“. Zároveň upozorňuje na neprehliadnuteľný fenomén, ktorým bol zvyšujúci sa záujem spoločnosti o čítanie (čo súviselo s rozširujúcou sa vzdelanosťou).

Keďže problematické texty sa často nezačovali, chýbajú základné možnosti hlbšieho pohľadu nielen do zákulisia tajných podnikov či tajných tlačiarenských akcií privilegovaných tlačiarňí, ale aj, a to predovšetkým, do skutočného sveta apropiácie zakázaných ideí v uhorskom prostredí. Prostredníctvom precízneho, citlivého a vnímavého prístupu k zachovaným prameňom odkrýva I. Kollárová zo zachovaných fragmentov taktiky obvinených, identifikuje tajné kanály a poodhaľuje rôznorodé krycie manévry a praktiky kníhtlačiarov, kníhkupcov i odberateľov. V konečnom dôsledku práve tie môžu byť rozhodujúcimi indíciami pre lepšie poznanie skutočného zámeru autorov alebo prekladateľov zakázaných textov.

Na základe toho, že viaceré vyšetrovania neboli ukončené, respektíve boli sankcionované len pomerne nízkymi sadzbami, I. Kollárová predpokladá, že odpor voči cenzúre bol enormný, a vyvodzuje záver, že v skutočnosti mala cenzúra iba minimálny efekt. Upozorňuje na rozplývavosť pojmov ako škodlivé, neškodné, zakázané, povolené, na nedôslednosť vizitácií v kníhkupectvách a čítárňach, na častú bezvýslednosť vyšetrovaní, dokonca nevylučuje ani možnosť, že do obchodu s tajnými tlačami boli zapojení aj samotní cenzori (minimálne upozorňuje na možnosť vyjednávania s nimi). Naznačuje tak, že sloboda tlače existovala istým spôsobom (aj keď neoficiálne) i napriek mnohým zákazom a obmedzeniam.

Jej prezentácia vlastného dlhodobého výskumu je veľkou inšpiráciou i výzvou na ďalšie skúmanie reálnych komunikačných možností. Pôsobivá je predovšetkým jej efektná a veľmi efektívna kontextualizácia, kombinácia výkladu s množstvom konkrétnych príbehov a naznačených konotácií. Autorka takto vytvára plastický obraz, čo sa reálne, no neverejne, ba doslova v utajení dialo v priestore typografického média, respektíve ako sa aj napriek zákazom šírili nepovolené myšlien-

ky a idey v uhorskej spoločnosti (explicitne to dokumentuje záverečná kapitola k fenoménu študentských pamätníkov, letákovkej produkcii či veľmi málo preskúmanému korpusu rukopisných satirických básní).

Z tohto štruktúrneho konceptu sa istým spôsobom vymyká len štvrtá kapitola *V tieni* venovaná problematike ateizmu, respektíve šíreniu zakázaných ateistických myšlienok v uhorskom prostredí, ktorá má skôr sociologicko-antropologický charakter a je akousi úvahou o možnostiach existencie ateizmu v podmienkach Uhorska druhej polovice 18. storočia. Zámerom I. Kollárovej bolo ukázať, ako sa zakázané myšlienky šírili v neviditeľnom mode pod tlakom spoločenskej disciplinizácie. Zároveň veľmi prezieravo upozornila na mnohovýznamovosť dobového výrazu ateizmus, ktorý v sebe kumuloval hneď niekoľko obsahovo pomerne rôznorodých významov, a to od heréz cez akúkoľvek kritiku cirkvi až po voľnomyšlienkarstvo, ale používal sa dokonca aj vo význame osvietenstva (neraz boli oba výrazy vnímané ako synonymá). Je škoda, že v istých momentoch prestala byť citlivá na túto viacvýznamovosť a jej interpretácie pramenného materiálu sa zúžili výlučne na jeden význam, a to ateizmus ako životný svetonázor vychádzajúci z odmietania existencie Boha/bohov. Tým sa problematizujú niektoré jej interpretácie dobových vyjadrení i niektoré pomerne jednoznačne formulované závery. Ako príklad možno uviesť konštatovanie, že kresťanské náboženstvo sa stalo symbolom nespravodlivosti a nerovnosti (strana 107). Zrejme mala v tomto kontexte na mysli skôr spôsobu riadenia cirkevnej organizácie. Nebolo by totiž azda celkom korektné stotožňovať s nespravodlivosťou práve princípy kresťanského náboženstva. (Je možné, že výrazným osobným zánietením autorky v tejto problematike sa nechal uniesť aj jazykový redaktor publikácie – v celej knihe totiž systematicky a, žiaľ, dost neprofesionálne porušil aktuálnu pravopisnú normu, podľa ktorej sa slovo Boh označuje kresťanského Boha či Biblia vo význame Svätého písma, teda súboru posvätných kníh kresťanského náboženstva, píš s veľkým začiatočným písmenom.) V každom prípade však aj túto kapitolu možno vnímať ako dôležitý zdroj podnetov k úvahám, aké boli reálne možnosti, podmienky a spôsoby rozširovanie osvietenských, racionalistických i sekularizačných ideí v uhorskom prostredí na prelome 18. a 19. storočia. Súčasne potvrdzuje, aké dôležité je pri interpretácii dobových prameňov zohľadniť množstvo relevantných rôznorodých súvislostí a zároveň aká nevyhnutná je spolupráca odborníkov z viacerých vedných disciplín.

Monografiu I. Kollárovej možno hodnotiť nielen ako veľmi pôsobivú sumarizáciu správ o „neviditeľnom priestore toho, čo sa nedostalo do média“ (strana 164), teda o praktikách utajovaného rozširovania nežiadanych, problematických, zakázaných textov, ale aj ako zdroj mnohých podnetov pre ďalšie bádanie, a to nielen v oblasti dejín komunikácie. Napríklad pri podrobnom skúmaní komunikačných sietí (legálnych aj ilegálnych, prehliadaných aj zámerne utajovaných) či pri dôslednejšom reflektovaní žánrovej, obsahovej i intencionálnej rozmanitosti literárnych pamiatok. Jej výskum jednoznačne potvrdzuje, že je nutné zohľadňovať informácie rôznorodého charakteru a začať ich oveľa intenzívnejšie vnímať ako dôležité indicie pre poznanie skutočného obrazu politického, spoločenského, kultúrneho i literárneho života v našom prostredí. Jeho špecifiká v jednotlivých obdobiach sú určujúcimi pre následnú interpretáciu a analýzu literárnych pamiatok staršej proveniencie, a tiež pre ich korektné literárnohistorické ohodnotenie.

Mgr. Lenka Rišková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: lenka.riskova@gmail.com